

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЙ У ТВОРАХ ПРО ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ к. ХІХ – поч. ХХ ст.

Статтю присвячено дослідженню особливостей категорії «подія» в творах про дітей у малих жанрах української прози к. ХІХ – п. ХХ ст. З'ясовано специфіку функціонування «події» та її місце в складі сюжету. Визначено окремі різновиди подій на основі аналізу творів М. Яцкова, Дніпрової Чайки, С. Яричевського, О. Плюща, М. Дерлиці.

Ключові слова: подія, сюжетна подія, сюжет, подія-жест, подія-вчинок, подія-символ, новела, малі жанри української прози.

В статтє представлена попытка исследования категории «событие» в произведениях о детях в малых жанрах украинской прозы к. ХІХ – н. ХХ ст. В этой работе показана специфика функционирования «события» и его место в структуре сюжета. Проанализированы и определены разновидности событий на основе анализа произведений М. Яцкова, Днипровой Чайки, С. Яричевского, О. Плюща, М. Дерлицы.

Ключевые слова: событие, сюжетное событие, сюжет, событие-жест, событие-поступок, событие-символ, новелла, малые жанры украинской прозы.

This article is devoted to research of notion «event» in the creative works about children of the short genres of the Ukrainian prose of the end ХІХ – the beginning ХХ centuries. The text illustrated the features of the functioning of the event and its place in the plot. The article showed kinds of event in works of the M. Yatskiv, Dniprova Chayka, S. Yarichyivskiy, O. Plyshch, M. Derlutsa.

Key words: event, event of the plot, plot, event-gesture, event-action, event-symbol, novella, short genres of the Ukrainian prose.

Категорія «подія» стає предметом дослідження науковців різних галузей: лінгвістики, філософії, логіки, історії, соціології, культурології, фізики, кібернетики та літературознавства. Дослідники усіх цих галузей науки обирають специфічні напрямки досліджень, які поступово поглиблюють сутність, особливості та окремі аспекти категорії «подія».

Та це й не дивно, адже подіями насичене життя кожної людини. Як зазначає Т. Гребенюк у своїй монографії «Подія в художній системі сучасної української прози: морфологія, семіотика, рецепція»: «Життя кожної особистості становить собою набір певних вузлових моментів, які вириваються з ряду повсякденних, звичайних явищ, внутрішньо або зовнішньо змінюють свого суб'єкта й осмислюються ним – системно або відрубно – як щось визначне, особливе» [1, с. 5]. Дослідниця вважає, що життя людини складається з низки мікро- та макроподій.

Зокрема, теоретичну базу категорії «події» в літературознавстві формували: І. Безпечний, В. Бібіхін, Т. Гребенюк, С. Давидова, І. Денисюк, Ю. Лотман, Н. Тмарченко, В. Тюпа, В. Шабес, В. Шмід та ін. Але специфіка функцій подій в українській новелістиці к. ХІХ – п. ХХ ст. залишалася й залишається поза увагою дослідників.

Основним завданням статті є аспектний аналіз функціональних особливостей подій у творах малих жанрів про дітей.

У кінці ХІХ – п. ХХ ст. новелістика превалювала над великою прозою. Як слушно зазначає І. Денисюк, новелістика на переломі століть «розгалужується в пишне і могутнє дерево» [5, с. 7]. І справді, цей період характеризується розвитком великої кількості малих епічних жанрів: ескіз, акварель, замальовка, оповідання, новела, шкiц, психологічний нарис, образок, етюд, малюнок. У малих прозових жанрах подія набуває визначального значення, адже нерідко в цих жанрах лише одна мікроподія може бути потужно функціонально навантаженою. Так, Б. Томашевський наголошував на тому, що «новела... володіє простою фабулою, з однією фабулярною ниткою (простота побудови фабули аніскільки не стосується складності і заплутаності окремих ситуацій)...» [4, с. 243]. Тобто, подія є стрижнем сюжету, фактично основою творів малих жанрів.

Зокрема, Ю. Лотман розглядав подію як «одиночку сюжету»: «Виділення подій – дискретних одиниць сюжету – і наділення їх певним смислом, з одного боку, а також певною причинно-наслідковою або якою-небудь іншою впорядкованістю, з іншого, становить сутність сюжету» [2, с. 242].

Так, Н. Тмарченко у словнику «Поетика...» поняття «сюжетна подія» розглядає як: «переміщення персонажа, зовнішнє або внутрішнє (подорож, вчинок, духовний акт), через межу, що розділяє частини або

сфери зображуваного простору і моменти художнього часу, пов'язане зі здійсненням його цілі або, навпаки, відмовою або відхиленням від неї, а також подолання перешкод» [3, с. 239]. Таке розуміння події вказує лише на її динаміку.

А робочим у статті обираємо таке визначення категорії «*подія*» – це перш за все такий стан природи, людини чи будь-якої людської спільноти, котрий зумовлює достатньо помітні або й вагомні, значущі зміни в характері їхньої поведінки та життєдіяльності.

Значну кількість малої прози к. ХІХ – п. ХХ ст. складають різножанрові твори, в яких змальовано світ дитинства.

У новелі С. Яричевського «Пелікани» (1896) подія оформлена завдяки прийому персоніфікації. Змучена пелікан-мати лігала в пошуках поживи, але не знайшовши нічого, йде на вчинок нечуваної самопожертви, заради того, щоб нагодувати пеліканів-дітей: «... пелікан-мати скручує вбік шию своєю і дзьобає та дзьобає піднесу грудь свою...» [5, с. 378]. Ця подія змальована письменником дуже детально, з усіма подробицями: «Грудь синіє, грудь червоніє, пирснула кров, видно пеліканові м'ясо – буде пожива»; «... вказує на розтворену, роздзьобану грудь і притакує головою, неначе каже: їжте, дітоньки, їжте, на здоров'я вам!» [5, с. 378]. Така увага письменника до деталізації вчинку матері-пелікана дає підстави класифікувати цю подію як подію-вчинок.

Письменник у другій частині новели показує читачам, що мати – це Вітчизна, а діти-пелікани – це її мешканці, громадяни. Використовуючи прийом персоніфікації, паралелізму, символізму автор показує правду життя, яка полягає в тому, що Вітчизна однаково прихильно ставиться до всіх: «... живить вона діти – всі її кохані. Не жалує крові з-під серця свого, дарить любов'ю і життям... Діти животіють тією кров'ю та завдяка різна...» [5, с. 379].

С. Яричевський використовує прийом фантазування для увиразнення і підкреслення безмежної любові материнського серця, яке здатне безперестанно прощати і відновлюватись: «Сонце припікає. Палячим своїм промінням засклеплює материну рану, вона гоїться, мов під впливом животворного бальзаму...» [5, с. 379].

Отже, у новелі «Пелікани» представлені два типи подій: подія-вчинок і подія-символ.

М. Дерлиця у творі «Пташенята» (1900) розкриває тему жебрацтва: жебракують дві сестри, старша і середня, що в пошуках їжі ходять селом, просять допомоги у перехожих. Натрапивши на годівницю для пташок, дівчата поназбиравали звідти крихти хліба, навіть не підозрюючи, що на них чекає. Письменник у такий спосіб готує читачів до самої події, вводячи розповідь про пана бурмістра: «... член товариства охорони звірят, подбав, щоб у відповідних місцях городця поуставлювано полочки, і сам ранками зимового порою насипав на полочки, як він виражався, пташенятам на їду» [5, с. 321].

Для змалювання мікроподії письменник обирає центром уваги жести бурмістра: «... обходив він огородець, черпав рукою з паперового мішечка дробинки булки і сипав на полочки. Рівночасно зазірав за пташками і приманював їх найлютішими словами» [5,

с. 321]. Побачивши те, що пташенят «обкрадають» дівчата-жебрачки, пан вирішив спіймати їх і відвести до поліції, не розібравши причини, навіщо вони це зробили. Обшук клунка дівчаток, що виконував поліцаєм за наказом бурмістра, закінчився незвичайною подією, виявляється у клунку знаходилася третя сестра, немовля. Стан її був критичний, присутні вжахнулися, побачивши «... голу майже дитину, що лежала ... на лахах, з очима без кліпок, з побабченим, загноєним тільцем, зо стрепіхатим, скуйовданим волоссям...» [5, с. 322]. Реакція бурмістра була непередбачуваною: «Бурмістр оторопів», «чув, як у самім вершкуні його лисої голови щось рушилося і сунулося геть на очі», «... глянув у бездонну пропасть нужди дістав завороту голови і млості – і відвернувся» [5, с. 322]. Він віддає наказ відпустити дівчат і йде геть, навіть не пропонуючи жодної допомоги, демонструючи найвищий рівень байдужості. Усі жести бурмістра фактично є формою реалізації події. Окрім того, вони яскраво демонструють такі риси бурмістра як нерозсудливість, недалекоглядність, жорстокість.

У творі О. Плюща «Огляд торби» (1904) в основі сюжету лежить характеристична подія-жест – як вияв негативної оцінки попівства з усіма яскравими «барвами» зажерливості, скупості, ницості поведінки його представника. Письменник описує подорож матері та дитини селами в пошуках хліба або якоїсь їжі. Раптово на їхньому шляху опиняється повний віз хліба і паляниць. На прохання матері дати шматочок хліба, піп почав їх сварити й обзивати: «Що гольтіпахи, що, обідранці, що, злодії?» [5, с. 588]. Із цього моменту розгортається низка рухів, які складають сутність події-жесту: піп вивернув порожню торбу жебраків, реготав, далі піп приступив до наступного етапу «знушання» над жебраками: «... витяг хліба з власного мішка, подивився на нього, поглянув на хліб і одламав половину...» [5, с. 588-589]. Усі ці рухи священика складають сутність однієї, але дуже жахливої події – приниження людей їжею.

Ницість попа прослідковується в різних деталях твору. Далі з'ясовується, що піп дав черствий хліб, тоді як психологічний і фізичний стан жебраків був граничний: «А в нас слини текли, живіт болів, очі горіли від радощів...» [6, с. 589]. Жест як подія даного твору характеризується цілою системою рухів, вагань, супровідних словесних докорів попа, що змалювали його як скнарну, зажерливу людину. Така подія-жест і становить той вузловий переломний момент, що рухає сюжет.

Так, у творі М. Яцкова «Діточа грудь у скрипці» (1907) змальований плач «дітвача» (дитини), що викликаний вражаючою подією, яку письменник представив стисло і лаконічно: «В хаті п'ятника, стіви і танець» [5, с. 421]. У цей час дитина все це спостерігає зі свого ліжечка. Для дитини ця подія візуальна, адже рідна мати, яка залишила її і пішла в танець, не звертає уваги на свою дитину. Цей вчинок матері викликає плач і страх у дітвача. Автор не показує наслідків цієї події для маленької дитини, але, зважаючи на те, що дитина так болісно реагує на все те, що відбувається з найріднішою людиною – матір'ю, можна стверджувати, що в цьому випадку подія виконує функцію розкриття психологічного стану маленької дитини.

У цьому творі «діточа груди» – це не що інше як дитяча душа: тендітна, щира, вразлива. Автор подає специфічне бачення ситуації очима дитини крізь наочно-образне мислення. Для неї це все – «велике колесо»: «Чупринаті голови, зіпрілі лиця й широкі зрібні рукави замелькали перед очима дівка, зіллялися зі співом і тупотом в одно велике колесо...» [5, с. 421].

Цікаво змальований психологічний стан матері: «Мати сперла голову на руки й всміхалася, як би плакала» [5, с. 421]. Письменник використовує в невеликому за обсягом творі таке порівняння декілька разів в незмінному стані, для підкреслення загострення внутрішнього протиріччя матері. Це вказує на те, що мати не щаслива, але й не спроможна нічого змінити. А тому і відповідна реакція дитини на цю подію: кличе матір спочатку потиху, згодом голосніше, але мати його не чує через гучну пиятику, гру скрипки.

Дітвак залишається сам-на-сам зі своїм болем, з жорстокою несправедливістю, в силу свого віку, не здатний змінити жахливу реальність. Така безвихідь в дитинстві дуже нагадує «травматичну подію», обґрунтування якої належить З. Фройдю. В праці «Вступ до психоаналізу» дослідник зауважує, що «травматична подія потрясає всі основи колишнього життя, зупиняє людей настільки, що вони втрачають будь-який інтерес до сучасного і майбутнього та в душі постійно залишаються в минулому...» [6, с. 175-176]. Далі науковець наголошує на тому, як саме проявляється це переживання, вказуючи на симптоми: «Картина стану при травматичному неврозі (результат травматичної події – зауваження моє) наближається до істерії за багатством подібних моторних симптомів, але, як правило, перевершує її сильно вираженими ознаками суб'єктивних страждань, близьких до іпохондрії та меланхолії, і симптомами ... загальної слабкості і порушенням психологічних функцій» [7, с. 82]. Так, надзвичайна подія в дитинстві сприймається дуже вразливо, а вчинок матері розцінюватиметься дитиною як зрада. Існує велика ймовірність того, що в майбутньому усе це проявиться у дитини, але вже в дорослому житті.

За формою та змістом твір тяжіє до такої жанрової модифікації, як ескіз: у центрі твору фактично одна подія, відсутня експозиція, розв'язка.

Таким чином, М. Яцків дає можливість реципієнтові самотужки змодельовати майбутнє дитини, тобто домислити.

Дніпрова Чайка в оповіданні «У школі» (1909) подає подію, яка має традиційну структуру: експозиція (знайомство з подією), настання самої події та наслідки її.

Тут маємо справу з розтягнутою у часі подією, яка триває від початку очікування приїзду інспектора до самого його приїзду. На початку твору автор натякає на те, що має статись якась подія, яку він означив номеном «новина», чим зацікавив реципієнта: «... куди

не глянь, звідусіль біжать, ляцять дзвінками голосами про якусь новину...» [5, с. 227].

З діалогу дітей стає відома сутність події: приїзд нового шкільного інспектора. Цікаво і природно змальована реакція дітей на цю подію. Кумедна інтерпретація подана у дитячій розмові, в якій йдеться про попередні враження від інспектора з іншої школи: «Там, кажуть, біга як несамовитий! По всьому класі, до усячини чіпляється, не посидить...» [5, с. 227].

Система подій розгалужена, збільшуються масштаби події, що характерне для жанру оповідання, на відміну від коротких ескізів. Усе відбувається навколо головної події – приїзду вчителя, а усе інше – мікроподії. З мікроподій читач дізнається про безпосередню роботу інспектора з класом, яка фактично є неприпустимою. З ранку до вечора інспектор подавав дітям безліч різноманітних завдань, сутність яких діти не могли до кінця зрозуміти. Претензії до школярів почалися з «неправильного» вітання. З погляду інспектора вітатися треба наступним чином: «...здравія желаєм, ваше скоблагородіє» [5, с. 228]. Інспектор не став перевіряти зошити, які подала йому вчителька: «... Какіє тітрадки? К чьому ето!» [5, с. 228]. Злість у недолугого інспектора викликала поведінка учнів, які, не вислухавши до кінця умов задачі, швидко правильно розв'язали її: «... не встів він і до краю дочитати, вже з половину руки підняли. От же недогади! Репетує, що не вислухали умовія, не повторили уголос, не сказали плану, не підждали його команди і – таке всяке, тю на нього нав'іженого! Неначе це письменна завдача, а не ізусна» [5, с. 229]. Дитяча інтерпретація мікроподії змальована з елементами комізму, сміху, щирого нерозуміння дитьми ситуації. Це нерозуміння поступово замінюється тотальною виснаженістю дітей: «Сонце вже обійшло школу і заглядало золотим скісним променем у другі вікна. Дітвора аж мліла од утоми і голоду» [5, с. 233]. У той же час інспектор продовжував своє «навчання». Сигналом для припинення балаканини інспектора став брязкіт посуду, пляшок і чарок, що доносився з учительської: «Насилу вгамувався інспектор: буха мимохіть дали вістку голодному шлункові, що в учительській куди цікавіша буде розмова» [5, с. 233].

Приїзд інспектора викликав лише сміх у вчителів, адже фактично ця подія практичного значення для дітей не мала. Вона носила суто фіктивний характер.

Таким чином, аналіз оповідань, ескізів, новел к. ХІХ – поч. ХХ ст. дав підстави класифікувати такі види подій: подія особистісного характеру, подія-символ, подія-вчинок, подія-жест. Подій в усіх проаналізованих творах про дітей функціонально насажені, адже всі вони розкривають психіку дитини, її переживання та емоції. Письменники підкреслюють значущість жестів, міміки, вчинків як художніх деталей, які наповнюють зміст події. А ще формантами подій виступають чіткість, лаконічність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гребенюк Т. В. Подія в художній системі сучасної української прози: морфологія, семіотика, рецепція: [монографія] / Тетяна Володимирівна Гребенюк. – Запоріжжя: Просвіта, 2010. – 423 с.
2. Лотман Ю. В. Избранные статьи: в 3 т. / Ю. В. Лотман. – Т. 1. – Таллинн: Александра, 1992. – 479 с.

3. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М. : Изд-во Кулагиной ; Intrada, 2008. – 360 с.
4. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика : [учеб. пособие] / Б. В. Томашевский ; [вст. статья Н. Д. Тмарченко ; комм. С. Н. Бройтмана]. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 334 с.
5. Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст. : Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / [упоряд. і прим. С. К. Нахліка ; вступ. ст. І. О. Денисюка ; ред. Н. Л. Калениченко]. – К. : Наукова думка, 1989. – 688 с.
6. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / [авторы очерка о Фрейде Ф. В. Бассин, М. Г. Ярошевский]. – М. : Наука, 1991. – 456 с. – (Серия «Классики науки»).
7. Фрейд З. Проблемы метапсихологии / Зигмунд Фрейд ; [пер. с нем. Г. В. Барышниковой]. – М. : АСТ МОСКВА, 2009. – 183 с.

© Демчишина М. Г., 2014

Дата надходження статті до редколегії 30.06.2014 р.